

Slovanské jazyky v historicko-kulturních souvislostech

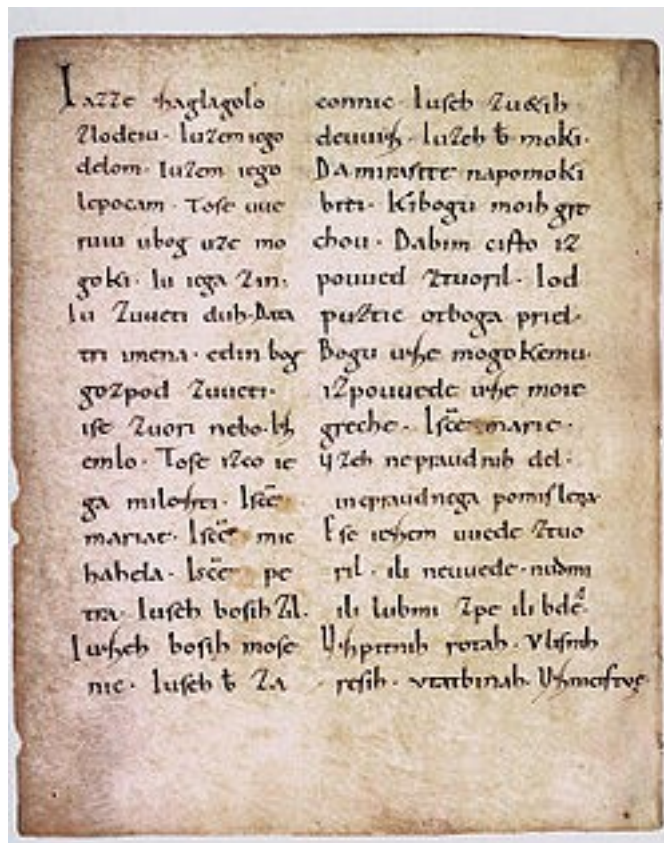

Jihoslovanské jazyky

Slovinština

- Vývoj spisovné **slovinštiny** – typologicky bližší vývoji západoslovanských jazyků
- Cyrilometodějská mise na Velkou Moravu a následný rozvoj slovanského písemnictví nezanechal prakticky žádné výraznější stopy na utváření slovinštiny
- **Frisinské zlomky** neboli **Frisinské památky** (slovinštiny *Brižinski spomeniki*, latinsky *Monumenta Frisingensia*, psáno také *Frizinské*) jsou nejstarším dochovaným slovanským textem psaným latinkou. Bohoslužebné texty byly napsány patrně kolem roku 1000 slovinským (panonským) typem staroslověnštiny, která je v podstatě už starou slovinštinou, a pojmenování nesou podle frisinského kláštera, kde byly roku 1803 nalezeny)

Frisinské zlomky

Slovinština

- ❑ **reformační hnutí 16. století** - přelomový bod pro utváření spisovné slovinštiny
- ❑ myšlenka bohoslužby v lidu srozumitelném národním jazyce umožnila tisk slovinsky psaných náboženských knih
- ❑ reformátor **Primož Trubar**, překladatel *Nového zákona* a autor *Katechismu* a *Slabikáře*.
- ❑ **Adam Bohorič** - latinsky psaná gramatika, na jejímž základě připravil pravopisnou reformu **Sebastijan Krelj**.
- ❑ Přelom 16. a 17. století však znamená zastavení tohoto procesu, rekatolizace přinesla sice řadu slovinských knih s náboženským obsahem, avšak nepodporovala slovinsky psanou literární tvorbu.

Slovinština

- ❑ Literatura a písemnictví vůbec ztratilo slovanský charakter, vše bylo psáno **latinsky** nebo **německy**.
- ❑ Až roku 1715 vydali katoličtí vzdělanci opět Bohoričovu gramatiku - impuls k rehabilitaci reformační filologie.
- ❑ Slovinské země byly v období mezi reformací a obrozením politicky rozděleny a soustavně germanizovány, kulturní vývoj každého území se ubíral svým směrem - značné potíže při zavádění jakékoliv obecně slovinské jazykové normy, *literatura byla stavěna na nejrůznějších nářečích* (přímořské, goreňské, korutanské, štýrské, aj.)
- ❑ Nová gramatika, jejímž autorem byl augustinián **Marko Pohlin** (*Kranjska gramatika*, 1768, též *německo-slovinsko-latinský slovník*, 1781), již znamenala předzvěst skutečné a kontinuální obrozenské činnosti

Slovinština

- definitivní afirmace spisovné slovinštiny - svým dílem se významně zasloužil největší slovinský romantický básník **France Prešeren**, Máchův současník (Prešernův význam pro slovinskou literaturu se svým způsobem dá přirovnat k Máchovu významu pro literaturu českou).
- Prešeren svou tvorbou dokázal šíři a schopnosti slovinštiny, v níž se rozdíly mezi jednotlivými slovinskými zeměmi neprohlubují, nýbrž stírají.
- Konec 18. století přinesl první výraznější světské autory (**Anton Tomaž Linhart, Valentin Vodnik, Matevž Ravnikar**).

Slovinština 19. století

- První polovina 19. století je výrazně spjata s činností vynikajícího slovinského jazykovědce a slavisty **Jerneje Kopitara**, autora moderní slovinské gramatiky nazvané *Gramatika slovanského jazyka v nářečí kraňském, korutanském a štýrském* (1808).
- Gramatik bylo v té době vydáno více, což bylo odrazem fáze hledání nejpřijatelnějšího reprezentativního výrazu pro moderní slovinštinu (**Valentin Vodnik** /1811 vydává školní mluvnici slovinštiny/, **Franc Metelko** /teoreticky se opírá o J. Dobrovského, mluvnice 1825 – vzdálení se kranjské osnově/, **Peter Danjko**, **Anton Janez Murko**).

Slovinština 19. století

- Druhá polovina 19. století přinesla opět dvě protichůdné tendence: jednak to byl směr slavizační („ilyrský“, znamenající příklon k chorvatštině a srbštině), který však znamenal jistou archaizaci slovinštiny, a jednak směr úzce národní (protiilyrský, ale i protislavizační vůbec).
- Podoba spisovné slovinštiny se však díky mladé spisovatelské generaci ubírala směrem upevňování a konsolidace normy Prešernovy. Pravopis sice ještě nebyl plně stabilizovaný, avšak upřednostněn byl diakritický namísto spřežkového.

Slovinština

- Významnou osobností té doby byl bezesporu slavista **Franc Miklošič**, profesor vídeňské univerzity, autor gramatiky staroslověnštiny a slovníku staroslověnštiny, avšak na poli samotné slovinštiny jeho působení nebylo zcela „bez závad“ – Miklošičovi se připisuje archaizace slovinského výrazu.
- Z doby federativní Jugoslávie je třeba zmínit pětisvazkový *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991). Období samostatného Slovinska přineslo mj. obsáhlou a modernizovanou pravopisnou příručku (*Slovenski pravopis*, 2001).

SRBOCHORVATŠTINA

Srbochorvatština – úvodní informace

- ❑ srbochorvatština – spisovný jazyk Srbů, Chorvatů, Bosňáků a Černohorců, resp. úřední jazyk v bývalých jugoslávských republikách Srbsku, Chorvatsku, Bosně a Hercegovině a Černé Hoře.
- ❑ Z hlediska současného počtu obyvatel by dnes měla asi **16,5 mil. mluvčích**, obývajících prostor o rozloze necelých **200 tis. km²**.
- ❑ Snaha vytvořit společný jazyk pro Srby a Chorvaty úzce souvisí s romantickými dějinami národněobrozovacích procesů na Balkáně, především s představami tzv. ilyristů v čele s **Ljudevitem Gajem** (1809–1872).

-
- **jak Srbové, tak Chorvati** hledali moderní a jednotnou tvář pro svůj spisovný jazyk.
 - Spisovný jazyk Srbů – do té doby – směs církevní slovanštiny s ruskými a srbskými prvky, se skutečnou, živou mluvenou srbštinou neměl mnoho společného.
 - Až radikální reforma **Vuka Stefanoviće Karadžiće** (1787–1864) tento stav změnila. Vukova zásada „piš, jak mluvíš“ dlouho narážela na odpor zejména konzervativní srbské pravoslavné církve a inteligence, kteří viděli útok na kulturní tradice Srbů a „vulgarizaci“ jazyka.

-
- Oporu pro svou reformu hledal Vuk v lidové poezii, v níž viděl ryzí národní srbštinu, tedy to, co se mělo stát – v souladu s romantickými představami tehdejší doby – základem pro novodobý srbský spisovný jazyk, přístupný širokým národním masám.
 - Za základ pro svou novou srbštinu zvolil takové nářečí, které bylo nejrozšířenější, tj. novoštokavské ijekavské nářečí původně z pomezí východní Hercegoviny a severozápadní Černé Hory.

Chorvatština – stručný přehled vývoje do počátku 19. století

- ❑ Chorvatština byla ve svých dřevních dobách zapisována *hlaholicí*
- ❑ její podoba v 19. st. byla směsí čakavských nářečních prvků a církevní slovanštiny.
- ❑ tzv. církevněslovanské období chorvatštiny, spjaté s hlaholským písemnictvím, ustupuje už koncem 15. století. Než se objevili Osmani, vyvíjel se chorvatský jazyk vcelku organicky, vývoj směřoval k vytvoření takové reprezentativní podoby chorvatštiny, která by se opírala o čakavská, resp. čakavsko-štokavská nářečí, event. s příměsí kajkavských prvků.
- ❑ Po obsazení prakticky celého Balkánského poloostrova osmanskou říší -podstatná změna nářeční mapy západního a středního Balkánu, tj. srbsko-chorvatského jazykového prostoru.

Chorvatština – stručný přehled vývoje do počátku 19. století

- Politické rozkouskování chorvatských zemí (různé části pod nadvládou osmanské říše, habsburské říše a benátské republiky, Dubrovník s okolím tvořil samostatnou Dubrovnickou republiku) způsobilo, že každé z chorvatských nářečních území si postupně rozvíjelo své písemnictví, svou literaturu.
- Koncem 15. a především během 16. a 17. století se v Dubrovniku a dalších dalmátských centrech rozvinula bohatá renesanční a později barokní literatura. Období dubrovnické renesance se nazývá zlatým věkem chorvatské literatury.
- Z nejdůležitějších autorů dubrovnické literatury: **Marin Držić**, z období baroka: **Ivan Gundulić (epos Osman)**, z čakavské literatury: **Marko Marulić, Hanibala Luciće** nebo **Petra Zoraniće**. Kajkavská literatura se výrazněji projevuje až v 17. století v dílech **Petra Zrinského**.

Chorvatština – stručný přehled vývoje do počátku 19. století

- ❑ Ve Slavonii se rozvíjí ikavskoštokavská tvorba v kruzích chorvatských jezuitů a františkánů (představitelé Matija Petar Katančić, Antun Kanižlić, Matija Antun Reljković aj.).
- ❑ Kajkavsko-štokavskou vazbu dokumentuje významný latinsko-chorvatsko-německo-maďarský slovník (*Lexicon latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples*, 1742) Franja Sušnika a Andriji Jambrešice
- ❑ kajkavština stává významným prostředkem kulturního života na „svém“ území, tj. v Záhřebu a severním Chorvatsku. Do 19. století vstupují jako nejprestižnější chorvatské jazykové útvary ikavská štokavština a kajkavština.

Chorvatština – stručný přehled vývoje v 19. století (ilyrismus, vídeňská dohoda)

- **Ljudevit Gaj** – obrozenské snahy o národní, a tedy i jazykové sjednocení celého jihoslovanského prostoru. K získání jiných jihoslovanských národů pro tuto myšlenku zvolil Gaj jméno starého balkánského kmene Ilyrů. Sjednocení Jihoslované se měli nazývat Ilyrové a Gajovo hnutí se začalo nazývat **ilyrské**.
- Tento pohled na jihoslovanský prostor nebyl ojedinělý, v tehdejší slavistice, která vnímala Slovany jako národ tvořený čtyřmi kmeny (ruským, polským, českým a ilyrským) a analogicky posuzovala i jazykovou stránku, byl naopak rozšířený a zastávali ho mj. *Josef Dobrovský, Pavel Josef Šafařík* nebo *Jernej Kopitar*.

-
- Výchozím dílem ilyristů je Gajova *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaña* (1830). Další významní činitelé ilyrského hnutí jsou především štokavec **Vjekoslav Babukić**.
 - Ilyrské hnutí, třebaže se snažilo být nadchorvatským, zůstalo nakonec jen specifickou chorvatskou podobou národněobrozovacích procesů, které proběhly u všech politicky nesamostatných slovanských národů. Připojilo kajkavský Záhřeb s jeho okolím štokavskému kulturnímu prostoru, což byl vlastně největší úspěch ilyristů.

Vídeňská dohoda (Bečki književni dogovor, 1850)

- Tzv. vídeňská dohoda z roku 1850 bylo přítomno pět chorvatských ilyristů (**Ivan Kukuljević Sakcinski**, **Ivan Mažuranić**, **Vinko Pacel**, **Stjepan Pejaković** a **Dimitrija Demeter**), srbští filologové **Vuk Stefanović Karadžić** a **Đura Daničić** a významný slovinský filolog **Fran Miklošič**. Dohoda zněla, že za spisovný jazyk Chorvatů i Srbů by se mělo povýšit jedno z existujících nářečí, že by mělo mít ijekavskou výslovnost, neboť ta byla nejrozšířenější, a že pravopis by měl co nejvíce odrážet skutečnou výslovnost.
- Nejsilnější vliv měl **Vuk Karadžić** a **Josip Juraj Strossmayer** (1815–1905), zakladatel, a **Franjo Rački** (1828–1894), první předseda záhřebské Jihoslovanské akademie věd a umění (JAZU, 1867).

Chorvatština – Druhá polovina 19. století (filologické školy, Daničić, vukovci)

- Třetí čtvrtina 19. století byla ve znamení vlivu tzv. **záhřebské filologické školy**, jejímž předchůdcem byl Gaj a jeho ilyristé: **Adolfo Veber Tkalčević** (1825–1889, *Skladnja ilirskoga jezika*, 1859, *Slovnica hèrvatska*, 1871) a lexikograf slovenského původu **Bogoslav Šulek** (1816–1895, *Njemačko-hrvatski rječnik*).
- **ZFŠ** obhajovala stávající morfonologický (etymologický) pravopis, typická byla též obhajoba koncovky *-h* v genitivu plurálu (př. *bez ženah* – proto se jim též říkalo „ahavci“; dnešní chorvatština má Gpl. *-a*). Jejich model jazyka byl ijekavskoštokavský, avšak s řadou archaických nebo jinonářečních mluvnických prvků. Jimi preferovaná podoba standardní chorvatštiny se více vzdalovala od Vukovy koncepce než jazyk budovaný před nimi ilyristy.

Chorvatština – Druhá polovina 19. století (filologické školy, Daničić, vukovci)

Đura Daničić (1825–1882), spolu s Vukem nejvýznamnější propagátor a kodifikátor moderní spisovné srbštiny, jenž v té době pracoval na nedávno založené Jihoslovanské akademii věd a umění v Záhřebu, měl hlavní zásluhu na vydávání *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* (od 1880, dokončen až 1976, 23 svazků), svůj slovník opíral fakticky jen o Karadžićův *Srpski rječnik* a srbskou literaturu 19. století (chorvatská byla zastoupena jen velmi slabě).

Chorvatština – Druhá polovina 19. století (filologické školy, Daničić, vukovci)

- Vukovci byl postupně vytvořen *Hrvatski pravopis* (**Ivan Broz** /1852–1893/, 1892, od 1904 vydáván **Dragutinem Boranićem**), kterým Chorvati dostali umírněný fonetický pravopis, **Tomislav Maretić** (1854–1938) vypracoval rozsáhlou *Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899,) a **Ivan Broz** s **Franjem Ivekovićem** (1834–1914) zpracovali na základě Vukova Srbského slovníku *Rječnik hrvatskoga jezika* (1901, nově 2009).
- Blízkost spisovných podob srbštiny a chorvatštiny byla dána tím, že zmínění chorvatští lingvisté „vukovci“ programově pracovali na tom, aby se spisovná chorvatština opírala o stejnou nářeční bázi, na jaké vystavěl moderní spisovnou srbštinu Vuk Karadžić.

Srbština – stručný přehled vývoje do počátku 19. století

- ❑ Srbština měla značně odlišnou historii, podobající se spíše vývoji východoslovanských jazyků.
- ❑ Památky středověkého a pozdějšího písemnictví (legendy, epicko-historické texty, kroniky, apod.) jsou psány zprvu srbskou redakcí církevní slovanštiny, později nazývanou jazykem „srbskoslovanským“ (*srpskoslovenski jezik*).
- ❑ Počátkem 18. století se do Srbska prostřednictvím školních, obřadních, historických a též beletristických knih dostává silně rusifikovaná církevní slovanština (de facto její ruská redakce), která se na chvíli jako „ruskoslovanský“ jazyk (*ruskoslovenski jezik*) stává mezi vzdělanými Srby oficiálním jazykem (patrné je to např. v textech **Zahariji Orfelina** nebo **Jovana Rajiče**).

Srbština – stručný přehled vývoje do počátku 19. století

- V poslední třetině 18. století se neudržitelnost nesrozumitelného ruskoslovanského jazyka projevuje v čím dál vyšším stupni jeho srbizace a vzniklý hybrid dostává označení „slovanskosrbský“ jazyk (*slavenoserbski jezik*).
- První výraznou osobností, která se postavila konzervativnímu pojetí spisovného jazyka (udržovanému především srbskou pravoslavnou církví), byl **Dositej Obradović** (1739–1811), jenž se snažil propojit kulturní rozvoj Srbů s vývojem v západní Evropě.
- Druhá polovina 18. století je ve znamení hledání moderní podoby srbského jazyka, směřování k lidové podobě srbštiny.

Srbština – stručný přehled vývoje v 19. století (Karadžić, Daničić)

- ❑ Obrat nastává až počátkem 19. století, a to zejména díky dvěma významným filologům té doby: Slovinci **Jerneji Kopitarovi**, jenž byl v kontaktu i s naším Josefem Dobrovským, „otcem slavistiky“, a srbskému všestrannému filologovi-samoukovi **Vuku Stefanovići Karadžićovi**.
- ❑ Pro vývoj a kodifikaci moderní spisovné srbštiny mají význam jeho gramatika (*Pismenica srpskoga jezika, po govoru prostoga naroda napisana*, 1814) a slovník (*Srpski rječnik*, 1818, rozšíř. 1852), který obsahoval též doplněnou a opravenou srbskou gramatiku a celý byl již psán novým, tzv. Vukovým pravopisem.
- ❑ Karadžić přeložil do mluvené srbštiny *Nový zákon* a vytvořil nový pravopis, který opřel o zásadu „piš, jak mluvíš“.

Srbština – stručný přehled vývoje v 19. století (Karadžić, Daničić)

- Stal se zakladatelem moderní srbské literatury. Za základ moderního spisovného srbského jazyka zvolil východohercegovské (ijekavskoštokavské), jinak též jižní nářečí, kterým podle jeho chápání hovořilo nejvíce Srbů
- Vukova reforma narazila na výrazný odpor především ze strany Srbské pravoslavné církve, Matice srbské, kterým se přičila „vulgarizace“ a „folklorizace“ spisovné srbštiny.
- Jeho koncepce našla zastánce a následovníky u chorvatských ilyristů a zejména tzv. vukovců.

Srbština – stručný přehled vývoje v 19. století (Karadžić, Daničić)

- Vukův obrovský význam pro konstituování moderní spisovné srbštiny potvrdili srbští a černohorští (zčásti však i chorvatští) autoři, kteří štokavštinu přijali jako svůj vyjadřovací jazyk.
- Oficiálně byla v Srbském knížectví Vukova srbština přijata roku **1868**.

Novosadská dohoda (Novosadski dogovor, 1954)

- ❑ Ústava Federativní lidové republiky Jugoslávie z roku 1946 tedy byla ještě vyhotovena ve čtyřech jazykových mutacích (srbsky, chorvatsky, slovinsky a makedonsky),
- ❑ Již necelou dekádu poté (a přibližně sto let po tzv. vídeňské dohodě) došlo k novému setkání srbských a chorvatských jazykovědců, aby se konečně vyřešila otázka, jestli Srbové a Chorvati hovoří dvěma rozličnými jazykovými standardy, anebo jestli hovoří pouze variantami jednoho společného spisovného jazyka – srbochorvatštiny. Schůzka proběhla v prosinci 1954 v Novém Sadu.

Novosadská dohoda (Novosadski dogovor, 1954)

Závěry schůzky bych se daly volně interpretovat takto:

- 1) jazyk Chorvatů, Srbů a Černohorců je jeden jazyk, takže i spisovný jazyk, který se vyvinul okolo dvou center, Bělehradu a Záhřebu, je jediný, ale s dvěma výslovnostními variantami: ekavskou a ijekavskou;
- 2) v případě označování takového jazyka při oficiálních příležitostech je vždy nutno vyjádřit obě složky (srbskou i chorvatskou), a používat tedy názvů *srpskohrvatski* nebo *hrvatskosrpski* či *srpski ili hrvatski* nebo *hrvatski ili srpski*;
- 3) obě výslovnostní varianty – ekavská i ijekavská – jsou rovnoprávné;
- 4) oba používané grafické systémy – latinka i cyrilice – jsou rovnoprávné;
- 5) v uvedeném duchu je potřeba vytvořit příruční slovník srbochorvatského/„chorvatosrbského“ jazyka (*srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik*), terminologické slovníky a společný pravopis.

Chorvatština – vývoj od konce 60. let 20. století do současnosti

- ❑ Rozpadem Jugoslávie a vyhlášením chorvatské samostatnosti (1991) existence srbochorvatštiny jako výrazu národní a jazykové jednoty Srbů a Chorvatů definitivně ztratila smysl.
- ❑ Nová Ústava Chorvatské republiky už v roce 1990 definovala úřední jazyk jako chorvatský, s oficiálním písmem latinkou: *„U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi hrvatski jezik i latinično pismo. U pojedinim lokalnim jedinicama uz hrvatski jezik i latinično pismo u službenju se uporabu može uvesti i drugi jezik te ćirilično ili koje drugo pismo pod uvjetima propisanima zakonom.“*
- ❑ politizace jazykových otázek – aby bylo dosaženo co největšího odlišení od srbštiny, sahalí někteří lingvisté především v lexikálním plánu k nesmyslným a chorvatštinu v konečném efektu poškozujícím krokům – např. násilnému zavádění archaismů nebo necitlivému a přemrštěnému vytváření neologismů, které měly nahradit „srbismy“, jimiž byly mnohdy výrazy internacionálního (latinsko-řeckého) původu.

Srbština – vývoj od počátku 90. let 20. století do současnosti

- Srbské straně trvalo přijetí rozdělení srbochorvatského jazykového prostoru o něco déle. Je to pochopitelné, neboť se srbochorvatštinou se Srbové ztotožnili mnohem více než Chorvaté.
- Ústava nově konstituované Svazové republiky Jugoslávie z dubna 1992 hovoří již jen o srbském jazyce ekavské i ijekavské výslovnosti: *„U Saveznoj Republici Jugoslaviji u službenoj je upotrebi srpski jezik ekavskog i ijekavskog izgovora i ćirilčko pismo, a latiničko pismo je u službenoj upotrebi u skladu sa ustavom i zakonom.“* V červnu 1996 byl v Srbsku připraven nový zákon o úředním jazyce (vstoupil v platnost od 1997), podle něhož je úřední jazyk srbský, ekavské varianty výslovnosti a psaný cyrilicí (ijekavská srbština tedy dle tohoto zákona ztratila svou oficialitu).
- Nová ústava samostatné Republiky Srbsko z listopadu 2006 uvádí jako úřední jazyk srbštinu zapisovanou cyrilicí: *„U Republici Srbiji u službenoj upotrebi su srpski jezik i ćirilčko pismo. Službena upotreba drugih jezika i pisama uređuje se zakonom, na osnovu Ustava.“*